

УЛОГА ПОЉОПРИВРЕДНИХ ЗАДРУГА У СМАЊЕЊУ НЕЗАПОСЛЕНОСТИ И СИРОМАШТВА У РУРАЛНИМ ПОДРУЧЈИМА СРБИЈЕ¹

Миладин М. Шеварлић², Марија М. Николић²

Абстракт: У раду се анализирају ставови директора и чланова пољопривредних задруга о њиховим могућим доприносима смањењу незапослености у руралним подручјима Републике Србије. Омасовљавањем чланства, повећањем обима пословања пољопривредних задруга и њиховим укључивањем у послове прераде и дистрибуције пољопривредно-прехранбених производа омогућава се задовољавање економских потреба чланова задруга и коопераната, значајније ангажовање руралног становништва и смањивање руралног сиромаштва.

Кључне речи: пољопривредне задруге, незапосленост, сиромаштво, рурална подручја.

1. Увод

У Србији је, према подацима АПР, почетком 2011. године регистровано 1.604 пољопривредних задруга, што чини 67,4% укупног броја свих облика регистрованих задруга. И поред смањења броја пољопривредних задруга у односу на стање у 2008. године, њихово учешће у укупном броју задруга остаје непромењено. То значи да се број пољопривредних смањује спорије него непољопривредних задруга.

У циљу анализе броја пољопривредних задруга које реално могу да допринесу смањењу незапослености и додатном ангажовању радне снаге у

¹ Рад представља део истраживања на пројекту „Рурално тржиште рада и рурална економија Србије-диверзификација дохотка и смањење сиромаштва“, бр. ОН179028, који у периоду 2011-2014. године финансира МНТР Владе Републике Србије

² Др Миладин М. Шеварлић, ред. проф., milsevar@eunet.rs; мр Марија М. Николић, асистент, mnikolic@agrif.bg.ac.rs; Универзитет у Београду, Пољопривредни факултет, 11080 Београд – Земун, ул. Немањина 6.

руралним подручјима, потребно је утврдити број перспективних задруга које позитивно послују. Процене у релевантној литератури су углавном уједначене: према Wateman (2009:10) постоји између 700 и 1.000 активних пољопривредних задруга, а исти извор наводи да је према подацима Задружног савеза Србије у 2007. години економски пословало 1.285 задруга, обрачунато на основу предатих завршних рачуна Народној банци Србије; док Цвејић (2008: 32) за исту годину идентификује 898 активних задруга. Према Шеварлић и Николић (2009: 224-225), у 2008. години 907 пољопривредних задруга није било у стечају или ликвидацији и остварило је позитиван финансијски резултат барем једном у периоду 2005-2007. године.

Пољопривредне задруге представљају потенцијално значајну групу привредних субјеката у ангажовању радне снаге у руралним подручјима, јер запошљавају преко 8.500 радника (Киш, 2010: 71).

У раду се анализира могућност повећавања самозапошљавања чланова домаћинства задругара и коопераната пољопривредних задруга,³ као и запослености осталог руралног становништа повећањем обима и проширењем структуре пословања пољопривредних задруга. Ставови изнети у раду засновани су углавном на бази анкетних истраживања спроведених у априлу и мају 2011. године у 79 пољопривредних задруга у Србији, што чини 10,2% од укупно 773 „перспективне“ пољопривредне задруге које су позитивно пословале најмање једном у периоду 2008-2010. године.⁴ У свакој

³ Једна од основних карактеристика пољопривредних задруга у Србији је и постојање великог броја коопераната или тзв. придружених чланова, а „рекорд“ припада једној од задруга у Војводини која на једног задругара опслужује и чак по 225 коопераната. У иностраној задружној пракси постоји статус придруженог члана - који не остаје дуго у овом статусу, јер се то сматра предприступним периодом у којем и потенцијални члан и задруга анализирају бенефите које би имали у случају стицања пуног чланства. За разлику од иностране праксе, код нас није ограничено време које пољопривредни произвођач или друго физичко лице може да проведе у статусу кооперанта. Кооперанти сарађују са задругом, али немају права учешћа у расподели вишка прихода над расходима нити сnose обавезу покрића евентуалног губитка у пословању задруге, нити имају права да учествују у управљању задругом. У условима када око 70% пољопривредних задруга не дели вишак задругарима остварен у пословању на крају пословне године, разлика између задругара и кооперанта се практично губи, шта потврђују и одговори анкетираних задругара.

⁴ Према подацима Агенције за привредне регистре (април 2011. године) у Србији је регистровано укупно 1.604 пољопривредне задруге. Елиминацијом 19 задруга у стечају или ликвидацији и 202 задруге које је Народна банка Србије ставила на списак за стечај у складу са одредбама Закона о стечају (2009), као и 610 задруга које према подацима АПР у периоду 2008-2010. година нису ниједном оствариле

од задруга одабраних методом случајног избора, уважавајући њихову дистрибуцију по макрорегионима и окрузима и поделу на „старе“ (формиране до 31.12.2000) и „нове“ задруге основане у 21. веку, анкетирани су директор и по један задругар – носилац неке од функција у органима задруге (председник скупштине, председник или члан управног одбора, председник надзорног одбора – од којих су само три анкетирана задругара били истовремено и радници у својој задрузи).

2. Могућности омасовљавања чланства у пољопривредним задругама

Према спроведеном истраживању, највећи број задруга се региструје са минималним бројем оснивача по садашњем Закону о задругама (1996): 34,2% задруга је при оснивању имало свега 10 оснивача, док је, међутим, у 11,4% задруга број оснивача био преко 100. Код оба антипода није било запажених територијалних разлика: и задруге са минималним и са великим бројем оснивача се подједнако оснивају у Војводини и Централној Србији. Регистравање задруга са тако различитим бројем оснивача упућује на широк дијапазон потреба, иницијатива и ставова садашњих и потенцијалних чланова према удруживању, будући да је далеко лакше мотивисати и ускладити потребе мањег броја економски јачих оснивача. Постојање пољопривредних задруга које су у старту успеле да окупе преко стотину заинтересованих оснивача указује да још увек постоји одређен степен поверења и сатисфакције пољопривредника постојањем и пословањем задруга.

Запажа се и тенденција смањивања броја задруга са већим бројем чланова: у свега три задруге (3,8%) у садашњој фази пословања је остало преко 100 чланова, од чега су у две задруге у старту имали преко 50 оснивача, а само је једна задруга од десет оснивача повећала своје чланство на преко 100 задругара. Највећи број задруга (29,1%) данас има између 11 и 20 чланова, што је разумљиво имајући у виду просечну величину и сваштарску структуру производње на индивидуалним пољопривредним газдинствима (ИПГ) у Србији, као и њихову раштрканост у брдско-планинским подручјима. То, истовремено, представља објективне тешкоће при организовању великог броја задругара у пољопривредним задругама, поготово у случају њихове неједнаке економске снаге.

Специфичност пољопривредних задруга у Србији огледа се и у постојању великог броја коопераната, при чему је изражена поларизација

позитиван финансијски резултат, преостало су 773 „виталне“ пољопривредне задруге.

задруга: у 33,0% задруга број коопераната је мањи од 50, док 26,6% задруга сарађује са преко 200 коопераната. При томе, код задруга са великим бројем коопераната не постоји директна повезаност величине задруге (имајући у виду садашњи број задругара) и броја коопераната, будући да задруге са преко 200 коопераната припадају свим интервалним групама по броју задругара. Ово упућује на закључак да без обзира на величину задруге постоји традиција и потреба пословне сарадње са кооперантима. Посебно треба истаћи чињеницу да је преко 100 коопераната у чак 64.6% задруга, док преко 100 задругара има у тек 11.4% укупног броја задруга.

У актуелном Закону о задругама (1996), као и у Нацрту закона о задругама (2011), није ограничено време које пољопривредни произвођач може да проведе у статусу кооперанта или тзв. придруженог члана у пољопривредној задрузи. Иако кооперанти у значајној мери својим пословањем са задругом доприносе њеном пословном успеху, не постоји њихово јасно одређење да они треба да постану чланови задруге. Истовремено, доминантан је став директора пољопривредних задруга (70,9%) да кооперанти не треба да учествују у расподели добити, док 29,1% директора задруга има позитиван став према учешћу коопераната у расподели добити. Ономогућавањем коопераната да учествују у евентуалној расподели добити у задрузи исти се мотивишу да постану чланови задруге и преузму део ризика за пословање задруге, будући да је економска корист основни мотив за учлањење у задругу, не само код нас, већ и у међународној задружној пракси. (Николић, 2009: 16).

Међутим, 75,9% анкетираних директора сматра да не треба ограничити период сарадње коопераната са задругом, односно да их после тог периода услове ступањем у чланство задруге (што је у складу са принципом добровољности уласка у чланство задруге). То, истовремено, може да буде и резултат страха директора да би прекид сарадње са кооперантима утицао на значајно смањење обима пословања и економског положаја задруга.

Веома су интересантни одговори задругара на питање шта они више добијају од задруге у односу на кооперанте? Значајан број задругара (22,8%) је сматрало да не постоји разлика између положаја задругара и кооперанта, исто толико њих није дало одговор на ово питање, док је највећи број анкетираних (51,9%) навело неку пословну погодност или предност коју задругари имају у односу на кооперанте, а два задругара су издвојила информисаност као предност задругара у односу на кооперанте. Очигледно је да преко 45% задругара или сматра да немају или није желело да одговори на питање да ли чланови задруге имају предности у односу на кооперанте. Врло је индикативно да скоро 70% задругара изјављује како њихове задруге уопште не дели задругарима добит на крају пословне године. То је и основни

разлог вишеструко мањег броја задругара него коопераната у нашим пољопривредним задругама. Када би задруге биле у економски повољнијем положају и својим члановима сваке или у већини година пословања делиле део остварене добити (сразмерно висини чланског улога и/или вредности оствареног промета у набавци репроматеријала и/или пласману тржишних вишкова својих производа), тада би и значајан део кооперантата био економски заинтересован да пређе у статус задругара.

На овај начин би се повећало чланство у пољопривредним задругама и покренуо нови и шири циклус економских ефеката у локалној заједници. Наиме, значајнијом партиципацијом садашњих коопераната у чланству задруге, у задругама би у значајнијој мери користили економију обима приликом набавке инпута, односно пласмана производа; лакше би се прикупио капитал за изградњу капацитета за прераду сировина у производе више фазе прераде и по том основу задржавање значајнијег дела профита који је тренутно ван задружног сектора, што би имало благотворан утицај на чланове задруге, али и локалну заједницу.

Међутим, веома је индикативно дапреко 10% директора изјављује да „њихова“ задруга није отворена за пријем нових чланова или да није хтело да се изјасни по том питању, што указује да они или не познају (што би било забрињавајуће!) или опструирају примену једног од основних међународних задружних принципа – добровољног и отвореног чланства у задрузи.

3. Проширење активности и запошљавања у пољопривредним задругама

Према броју запослених радника доминантни део пољопривредних задруга су мали привредни субјекти: 57% задруга има мање од 5 запослених; 15,2% је са 6 до 10 запослених; 16,5% је са 11 до 20 запослених, док је са 21 до 50 запослених само 8,9% задруга, а са преко 50 запослених тек 1,3% задруга. То значи да у свега око 10% задруга број запослених (са преко 20 радника у задрузи) може да генерише услове за одрживо запошљавање евентуално нових радника. Зато у пољопривредним задругама треба значајно повећати активности у два стратешка правца за смањење сиромаштва и запошљавање на руралним подручјима:

- *прво*, повећањем samozapošljavanja чланова домаћинства задругара и коопераната, уз истовремено стварање, пре свега, економских услова да што већи део доминантне категорије коопераната постану чланови задруге; и
- *друго*, повећањем обима услуга и дисперзијом структуре послова као основом за одрживо запошљавање нових радника у задругама.

У структури укупног прихода пољопривредних задруга у Србији изразито доминирају две пословне активности. То су *откуп и пласман тржишних вишкова пољопривредно-прехранбених производа задругара и коопераната* - што је на првом месту истакло 92.4% директора, и *набавка репроматеријала и опреме за потребе задругара и коопераната* - што је на другом месту истакло 82.3% директора. Тек на трећем месту са практично уравнотеженим учешћем долазе приходи од *продаје мешовите робе* (26.6%), *складиштења и хладњача* (25.3%) и од *машинских услуга* које задруге пружају задругарима и кооперантима (21.5%). На четвртном месту је приход задруге од *прераде пољопривредно-прехранбених производа* (10.1%) - што је последица вишедеценијског изузимања прерађивачких капацитета из задружног власништва и модела приватизације прехранбене индустрије у Србији у транзиционом периоду.

Да би пољопривредне задруге биле у могућности да значајније допринесу повећању запослености руралног становништва, основни услов је да интензивирају и прошире њихове пословне активности. То је став и 73,4% директора задруга анкетираних 2011. године, што значи да се одрживост задруге не може базирати на стагнацији обима пословања и непроменљивости структуре услуга које сада пружају задругарима и кооперантима.

Мада се чак 54,4% директора изјаснило да се повећавају активности у пољопривредним задругама, тај показатељ њиховог „самооцењивања“ треба узети са резервом јер је у колизији са, такође, њиховим одговорима о смањењу броја запослених у тим задругама. Томе треба додати и резултате других истраживања (Шеварлић, Николић, 2010: 80) када се у анкети спроведеној 2008. године чак 54,7% директора изјаснило да пословне активности у њиховим задругама стагнирају и да се смањују у 10,2% задруга.

Одређене разлике постоје и у ставовима задругара и директора пољопривредних задруга о томе *да ли задруга на било који начин повећава вредност производа*: 54,4% задругара је изјавило да задруга повећава вредност њихових производа, док мање од половине директора (41,8%) сматра да задруга доприноси повећању вредности производа задругара и коопераната. Разлика у одговорима између директора и задругара по овом питању произилази из чињенице да директори задруга боље познају обухватност задругара појединим услугама у циљу повећања вредности њихових производа.

Највећу фреквенцију и код директора и код задругара има одговор да задруга доприноси повећању вредности производа задругара пружањем услуга *сушења, хлађења и складиштења* (око 40%) и *чишћења, сортирања и паковања* (око 20%) њихових производа. Међутим, веома је индикативан

податак да најмање анкетираних сматра да задруга доприноси стварању новог задружног тржишно препознатљивог производа веће вредности (око 9%), што упућује на закључак да постоји широк дијапазон могућности за унапређење пословних активности задруга. Основни услов за дораду, чување и прераду пољопривредних производа у задругама јесте постојање адекватних прерадних, складишних и дистрибутивних капацитета, за шта је потребно обезбедити додатни капитал за њихову изградњу односно набавку. Како су задругама претежно доступни неповољнији кредити комерцијалних банака, потребно је пронаћи адекватан и повољан извор финансирања, што у оквиру задружног сектора треба да буду штедно-кредитне задруге, за чије оснивање и пословање је потребна промена Закона о банкама (2005) - који то практично данас онемогућава.

График 1. Постојање економских и неекономских користи од чланства у пољопривредној задрузи (2011)

Graph 1. Economic and non-economic benefits of membership in agricultural cooperative (2011)



Директори пољопривредних задруга у већој мери истичу задовољавање економских потреба чланова: 82,3% сматра да задругари имају економских

користи од чланства а 15,2% су супротног мишљења, док 2,5% директора није хтело да се изјасни по том питању. Задругари су, међутим, у односу на директоре, мање задовољни економским бенефицијама: 70,9% сматра да имају економских користи од чланства, а 27,8% да немају, а 1,3% анкетираних задругара није дало одговор на ово питање. (График 1) Разлике у структури одговора између директора и чланова задруга може се објаснити тиме да задовољавање економских потреба чланова пољопривредних задруга представља приоритет, али и да у значајној мери зависи од успешности рада директора задруга, те су они више склони да истичу успех задруге, а тиме посредно и свог рада.

Интересантно је да су одговори директора и чланова задруга у погледу задовољавање неекономских потреба чланова потпуно идентични. (График 1) Две трећине анкетираних директора и задругара (67,1%) сматрају да су задруге успешне у задовољавању неекономских потреба чланова, насупрот 36,1% који мисле да задруга не пружа задовољавајуће неекономске бенефите својим члановима. Идентична структура одговора директора и чланова задруга упућује на висок степен поузданости у погледу пружања социјалних и културних бенефита чланова, која је релативно задовољавајућа, посебно имајући на уму слабију финансијску позицију задруга.

Иако је једна од функција пољопривредних задруга да „обезбеђују радна места“ у контексту генерисања свестраног развоја локалних заједница, забрињавајуће је да је у последњих 5 година број запослених повећан само у 20,3% задруга, стагнирао у 12,7%, а смањен у 35,4% задруга, док по овом питању директори нису хтели да се изјасне у чак 31,6% задруга. То индиректно потврђује слутње о још неповољнијим тенденцијама у погледу одрживог запошљавања у садашњим пољопривредним задругама.

Имајући у виду тенденцију смањења броја становника на руралном подручју, како пољопривредника тако и потрошача, потребно је да се пољопривредне задруге, уместо доминантне оријентације на локално (35,4% задруга) и регионално (36,7% задруга), све више оријентишу и на пласман производа и услуга „изван свог атара“ - чиме ће се повећати тражња за задружним производима и на националном и међународном тржишту, а тиме и број запослених и смањење сиромаштва у руралним подручјима – где је седиште највећег дела пољопривредних задруга.

4. Закључак

Пољопривредне задруге могу да допринесу побољшању економског положаја задругара и коопераната, смањењу руралног сиромаштва и

дугорочно стварањем нових радних места и смањењем незапослености у руралним регионима.

Унапређења економских перформанси задруга огледа се и у омасовљењу чланства, које првенствено треба да проистекне из мотивисања коопераната (придружених чланова) да постану чланови задруга. Ово се најуспешније може реализовати економском мотивацијом, тј. истицањем погодности које кооперанти могу да користе приступањем задрузи, а посебно учествовањем у расподели реализованог вишка на крају пословне године.

Бенефити задругара и коопераната од пословања преко пољопривредне задруге остварују се доминантно у сфери купопродајних послова које задруга у њихово име и за њихов рачун остварује у заједничкој набавци репроматеријала и пласману њихових тржишних вишкова.

Међутим, повећање бенефита чланства од пословања са пољопривредном задругом треба да буде постепено све више заступљено и од не само дораде, складиштења и прераде пољопривредних производа, већ и од производње задружног тржишно препознатљивог производа веће вредности.

Према истраживању у 79 пољопривредних задруга у Србији, што чини 10,2% од укупно 773 „перспективне“ пољопривредне задруге које су позитивно пословале најмање једном у периоду 2008-2010. године, свега половина задруга на било који начин повећава вредност производа својих чланова, док је прерада пољопривредних производа у прехранбене производе више вредности најмање заступљена.

Допринос пољопривредних задруга локалном економском развоју и смањењу сиромаштва и незапослености на руралним подручјима Србије неопходно је подстицати мерама аграрне и руралне политике за samozapošljavanje чланова домаћинстава задругара и коопераната, као и повећањем обима пословања и дисперзијом структуре услуга ради отварања нових радних места и одрживог запошљавања нових радника у тим субјектима привређивања.

Литература

1. Bateman M., Pennarz Johanna (2009): Социјална предузећа у Србији: институционални оквир и практична искуства задруга. Коначни извештај, UNDP – Србија.
2. Киш Чисар Ерна (2010): Земљорадничко задругарство у Србији. Тематски зборник „Аграрна и рурална политика у Србији - Одрживост

- агропривреде, задругарства и руралних подручја“, Друштво аграрних економиста Србије и Пољопривредни факултет Универзитета у Београду, Београд.
3. Николић М. Марија (2009): Еволуција задружног законодавства у Европи. Друштво аграрних економиста Србије, Београд.
 4. Цвејић Слободан, Бабовић Марија, Вуковић Оливера (2008): Мапирање социјалних предузећа у Србији, UNDP – Србија.
 5. Шеварлић М. Миладин, Николић М. Марија (2010): Ставови директора задруга о раду задружних савеза у Србији. Тематски зборник „Аграрна и рурална политика у Србији - Одрживост агропривреде, задругарства и руралних подручја“, Друштво аграрних економиста Србије и Пољопривредни факултет Универзитета у Београду, Београд.
 6. Шеварлић М. Миладин, Николић М. Марија (2009): Задругарство у транзицији пољопривреде и руралном развоју Србије – компарација са државама на територији бивше СФРЈ и другим европским земљама. Тематски зборник „Пољопривреда и рурална подручја Србије – Осетљиве тачке транзиције и компарација са другим земљама“, Друштво аграрних економиста Србије и Пољопривредни факултет Универзитета у Београду, Београд.

Примљено: 20.11.2011.

Одобрено: 12.12.2011.

UDC: 631.115.8:331.571

**CONTRIBUTION OF AGRICULTURAL COOPERATIVES TO
UNEMPLOYMENT AND POVERTY REDUCTION
IN RURAL AREAS IN SERBIA**

Miladin M. Sevarlic, Ph.D., Marija M. Nikolic, MSc.
University of Belgrade - Faculty of Agriculture, Serbia

Abstract

This paper analyzes the standpoints of directors and members of agricultural cooperatives on possible contribution of agricultural cooperatives to unemployment reduction in rural areas in Republic of Serbia. Through massification of membership, increasing the volume of business of agricultural cooperatives and their involvement in processing and distribution of agricultural and food products, it is possible to meet the economic needs of cooperatives members and associated members, more significant involvement of the rural population and rural poverty reduction.

Key words: agricultural cooperatives, unemployment, poverty, rural areas.

Author's Address:

Prof. dr Miladin M. Ševarlić
Univerzitet u Beogradu, Poljoprivredni fakultet
Nemanjina 6, 11080 Beograd – Zemun
Telefon: +381 11 2615 315,
E-mail: milsevar@eunet.rs